

ŠTÁTNY ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV A JEHO AKTIVITY V ROKU 1940 VO SVETLE ARCHÍVNEHO VÝSKUMU

Martin Neumann*

* *Katedra archeológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02, Bratislava, martin.neumann@uniba.sk*

Abstract: State Archaeological Institute and its activities in 1940 in the light of archival research. In 1940 State Archaeological Institute celebrated its first anniversary. However, there was no reason for celebrating. Institute continually suffered under insufficient funding which negatively influenced its activities. During the first 5 months of 1940 no archaeological excavations took place. Only in June the first proper excavation began in Kožany. Nevertheless, even this excavation was affected by financial problems. However, the head of the Institute – Vojtech Budaváry – never gave up. He continued with his scientific research and rescuing of archaeological finds across the whole country at the same intensity. In this paper it will be tried to document his activities in 1940 which overlapped with activities of the Institute. New insight will be provided by research in the Archive of the former State Archaeological Institute.

Keywords: History of Archaeology, State Archaeological Institute, Vojtech Budaváry

Abstrakt: V roku 1940 oslavoval Štátny archeologický ústav prvý rok svojej existencie. Napriek tomu však nebol dôvod na oslavy. Ústav neustále trpel nedostatočným financovaním, ktoré negatívne ovplyvňovalo jeho aktivity. Počas prvých piatich mesiacov roku 1940 neboli uskutočnené žiadne terénne akcie. Až v júni začal prvý riadny archeologický výskum v Kožanoch. Aj tento sa však musel borit s finančnými problémami. Napriek tomu riaditeľ ústavu – Vojtech Budaváry – nikdy nepoľavil vo svojich aktivitách. Pokračoval vo výskumoch a v záchrane archeologických pamiatok po celej krajine. V tejto práci budú zdokumentované jeho aktivity v roku 1940, ktoré sa prekrývali s činnosťou ústavu. Nový pohľad na jeho činnosť prinesú predovšetkým dostupné dokumenty z archívu bývalého Štátneho archeologického ústavu.

Kľúčové slová: história archeológie, Štátny archeologický ústav, Vojtech Budaváry

<https://doi.org/10.46283/musarch.2020.1.06>

1. Úvod

V roku 1940 oslavoval Štátny archeologický ústav prvé výročie svojej existencie.¹ Takmer 10 mesiacov, ktoré uplynuli od jeho založenia, mohlo poskytnúť dostatok času na vyriešenie neodkladných existenčných otázok novo založenej inštitúcie a na prispôbenie každodenného programu riaditeľa a zároveň jediného zamestnanca ústavu – Vojtecha Budaváryho.² Ten okrem plnenia povinností riaditeľa Štátneho archeologického ústavu súčasne prednášal aj na univerzite v Bratislave.³ Osud Štátneho archeologického ústavu však neležal výhradne v rukách jeho riaditeľa.

1 K okolnostiam vzniku samostatného Štátneho archeologického ústavu na Slovensku pozri *Neumann 2019*. Na tomto mieste len uvedieme, že od svojho vzniku v roku 1939 sídlil ústav v tradičnom kultúrnom centre Slovákov – Turčianskom Sv. Martine (sídlilo tu i Slovenské národné múzeum, s ktorým bol Štátny archeologický ústav organizačne previazaný). Jeho prvým riaditeľom bol Vojtech Budaváry.

2 Vojtech Budaváry (1903 – 1993) – na Univerzite Komenského v Bratislave vyštudoval dejepis, zemepis a národopis, v rokoch 1929 – 1933 bol kustódom historického oddelenia v Slovenskom národnom múzeu v Turčianskom Sv. Martine, následne odišiel do Prahy, kde bol do roku 1939 zamestnancom Štátneho archeologického ústavu. Po návrate na Slovensko sa v roku 1939 stal prvým riaditeľom slovenského Štátneho archeologického ústavu. V tejto funkcii zotrval až do roku 1951 (*Sklenář 2005*, 98).

3 V roku 1940 bola Univerzita Komenského na základe zákona č. 168/1940 Sl. z. premenovaná na Slovenskú univerzitu. Tento názov niesla až do roku

Existenčne bol závislý od pravidelných štátnych dotácií prideloovaných Ministerstvom školstva a národnej osvetly (ďalej MŠANO). Ich výška priamo ovplyvňovala a určovala každodenný program ústavu. Od súhry uvedených faktorov preto bezvýhradne záviselo potvrdenie „životaschopnosti“ tejto inštitúcie. Za účelom overenia spomínanej „životaschopnosti“ sme pristúpili k podrobnému zmapovaniu aktivít Štátneho archeologického ústavu v priebehu roka 1940.⁴ Ich výsledky sú dnes z veľkej časti na rôznych miestach publikované formou krátkych správ či obširnejších štúdií (zhrňujúco s ďalšou literatúrou *Budínskej-Križka 1993*). Separátne publikované správy o výsledkoch aktivít ústavu síce podávajú podrobné informácie o okolnostiach nálezov, výsledkoch archeologických prieskumov či výskumov, no v dôsledku ich rozptýlenosti ich nedokážu zasadiť do kontextu celkovej aktivity ústavu. Zásadný pohľad v tomto smere ponúkajú dobové novinové správy a predovšetkým archívne dokumenty z fondu Štátneho archeologického ústavu. V predkladanej práci sa preto na ich základe pokúsime vytvoriť časový harmonogram rôznorodých činností Štátneho archeologického ústavu (reprezentovaného v roku 1940 len osobou V. Budaváryho). Aktivity ústavu budeme predstavovať v takom poradí, v akom boli v roku 1940 realizované. Cieľom bude nielen pokus o zdokumentovanie spektra aktivít riaditeľa Štátneho archeologického ústavu – V. Budaváryho, no i rekonštrukcia pozadia výskumných aktivít tejto mladej inštitúcie. Dúfame, že ponúknutý náhľad poskytne nielen odpoveď na potvrdenie či vyvrátenie tézy o „životaschopnosti“ Štátneho archeologického ústavu, no bude i prínosnou a pútavou sondou do jeho života.

2. Jar – čakanie na leto

Počiatkové mesiace roku 1940 sa V. Budaváry pravdepodobne venoval práci s nálezmi a dokumentáciou uloženou v ústave. Vybavoval aj nevyhnutnú korešpondenciu, ktorá priamo alebo sprostredkovane oznamovala ústavu nové archeologické nálezy z celého Slovenska. Absenciu terénnych akcií v tomto období by mohol vysvetľovať nedostatok finančných prostriedkov, s ktorými mohol ústav počas jarných mesiacov disponovať. Prvá štvrtročná dotácia vo výške 3000 Ks bola ústavu pridelená až 15. marca.⁵ Riaditeľ ústavu sa pravdepodobne pre nedostatočné finančné zabezpečenie činnosti ústavu obmedzil len na zasielanie pokynov či žiadostí o podrobnejšie informácie prostredníctvom pošty. Takto napríklad žiadal Štátnu meštiansku školu v Krupine o zaslanie náčrtov „urien“ z Opatovských Moraviec (okr. Krupina) či správcu školy v Mikušovciach o poskytnutie nálezov nájdených v Mikušovciach (okr. Ilava) v polohe „Kopce“.⁶ V prípade Mikušovcov dokonca žiadal správcu školy – Ladislava Matejíčku – o určenie rozmerov prípadných mohýl nachádzajúcich sa v tejto polohe.⁷ O ďalšom výnimočnom náleze sa riaditeľ ústavu dozvedel prostredníctvom Jána Krajčíka, študenta filozofie na univerzite v Bratislave.⁸ V kláštore školských bratov v Bojnej (okr. Topoľčany) mali byť uložené viaceré predmety, ktoré boli objavené pri kopaní cesty pod „Valiskom“.⁹ V. Budaváry preto koncom apríla adresoval kláštora list, v ktorom žiadal o krátku správu o spomínaných nálezoch.¹⁰

1954, kedy sa vrátila späť k svojmu pôvodnému názvu (*Vojáček – Kolárik – Gábriš 2011*, 38).

4 K aktivitám Štátneho archeologického ústavu v roku 1939 pozri *Neumann 2019*.

5 Len pre porovnanie uvedme, že mesačný plat V. Budaváryho v tomto období činil 1228,20 Ks. Ďalšia štátna dotácia (v rovnakej výške ako v marci) bola ústavu pridelená až 8. júna. V období medzi 15. marcom a 8. júnom nemal ústav žiadne iné príjmy.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.

6 Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 6/1940, škat. č. 55.

Riaditeľstvo školy v Krupine skutočne poslalo náčrt urny, no zároveň V. Budaváryho upozornilo, že Slovenské národné múzeum už dávnejšie udelilo istému českému nadporučíkovi Vyskočilovi poverenie „sbierať vecí z vykopávk“.⁶ Ten si však mnohé z nich ponechal a ďalšie odpredával na Moravu. Ďalšie urny mal mať podľa informácií riaditeľa školy aj vládny komisár Pavol Párničan (P. Párničan bol od roku 1933 členom HSES, do roku 1938 bol okresným tajomníkom strany, následne sa stal námestníkom starostu a vládny komisárom, od roku 1944 do februára 1945 bol mešťanomom Krupiny; *Hruboš 2010*, 97–98).

Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 9/1940, škat. č. 55.

7 Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 7/1940, škat. č. 55.

V. Budaváry navštívil Mikušovce osobne 29. augusta (pozri ďalej v texte).

8 Ján Krajčík z Bojnej sa nachádza v databáze osôb, ktorým bol Univerzitou Komenského vydaný diplom. V období 40. rokov tu figuruje len jedna osoba s rovnakým menom (a tiež pôvodom z Bojnej), ktorá však študovala fyzikálny zemepis a zemepis Slovenska na Prírodovedeckej fakulte. Titul RNDr. mal J. Krajčík získať v roku 1946. Nie je isté, či je daná osoba totožná s „poslucháčom filozofie“ J. Krajčíkom.

Pozri tu: <https://absolventi.uniba.sk/index.do>

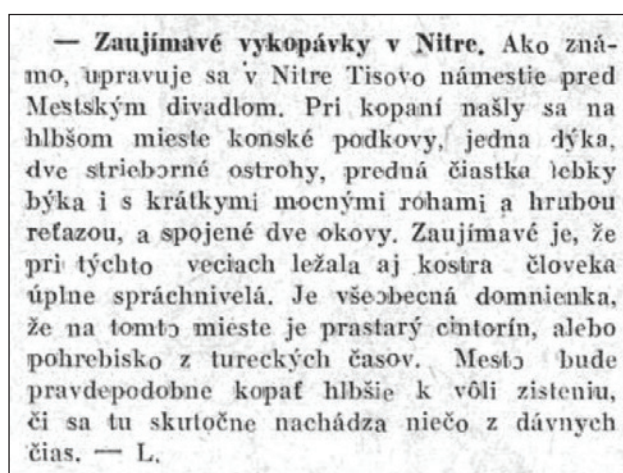
9 Malo ísť o „sekeru, krčiaztek, meč“ a ďalšie železné predmety.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 46/1940, škat. č. 55.

10 Odpoveď kláštora nie je v archíve (Archív SAV, f. AÚ SAV) evidovaná.

Z predchádzajúcich príkladov bolo zrejme, že riaditeľ ústavu len inštruoval adresátov svojich listov o ďalšom postupe. V prípade nález z Podrečian (okr. Lučenec) však urobil výnimku. Muzeálna slovenská spoločnosť ho informovala o liste okresného náčelníka z Lovinobane, ktorý jej oznamoval objav viacerých keramických nádob v podrečianskom kameňolome.¹¹ V. Budaváry sa 15. mája vydal na cestu do Podrečian.¹² Nález keramiky na tunajšom žiarovom pohrebisku podnietil riaditeľa ústavu k definovaniu tzv. podrečianskeho typu, ktorý bol odlišný od keramiky lužickej, no i pilinskej kultúry (*Furmánek 1986*, 322).¹³ Počas svojej pracovnej cesty pravdepodobne navštívil aj okresný úrad v Lovinobani (okr. Lučenec), kde boli uložené 4 nádoby z pohrebiska narušeného kameňolomom (*Budinský-Krička 1945-46*, 264).

Riaditeľ ústavu pozorne sledoval aj každodennú tlač, kam sa občas dostali aj správy o náhodných archeologických nálezoch (*obr. 1*). Okamžite sa snažil na takéto správy reagovať a zaistiť riadnu starostlivosť o ne. Týkalo sa to aj nález „hrobu“ na Tisovom námestí v Nitre (okr. Nitra), ktorá sa objavila v Slovákovi 5. júna.¹⁴ Počas úpravy námestia sa tu na „hlbšom mieste“ pred mestským divadlom našiel pozoruhodný nálezový celok pozostávajúci

Obr. 1. Novinová správa o archeologických nálezoch na Tisovom námestí v Nitre (Slovák, 5. jún 1940, č. 130, s. 6).

Fig. 1. Newspaper article about archaeological finds at Tiso Square in Nitra (Slovák, 5. jún 1940, č. 130, s. 6).

z konských podkov, jednej dýky, dvoch strieborných ostrôh, hrubej reťaze, dvoch spojených okov a prednej časti býčej lebky spolu s rohmi.¹⁵ V. Budaváry preto požiadal správu Krajského múzea v Nitre, aby ho informovala o uložení nálezov a zároveň mu poslala náčrty alebo fotografie hrobu nájdeného pred budovou mestského divadla.¹⁶

Okrem evidovania archeologických nálezov v Slovenskom národnom múzeu, inventarizácie nálezov a príležitostných výjazdov na obhliadky do terénu sa V. Budaváry počas jarného obdobia venoval aj prednáškovej činnosti. Ako kustód historického oddelenia v Slovenskom národnom múzeu sa 28. apríla zúčastnil valného zhromaždenia Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Na ňom zástupcovia jednotlivých muzeálnych odborov referovali o svojej činnosti. Svoju činnosť tu prezentoval aj V. Budaváry.¹⁷ Okrem toho ponúkol svoje prednášky aj širšiemu publiku. Počas roka vystupoval v Bratislave, Bardejove, Prešove, Ružomberku a Liptovskom Mikuláši.¹⁸

11 Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 54/1940, škat. č. 55.

12 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.

13 Názov sa však neujal a o pár rokov neskôr bol nahradený termínom kyjatický typ (*Filip 1948*, 204; *Furmánek – Veliáčik 1980*, 170).

14 Zaujímavé nálezy v Nitre. Slovák, 5. jún 1940, roč. 22, č. 130, s. 6.

V roku 1940 sa v Nitre realizovalo viacero rekonštrukcií verejných priestranstiev. Jedným z nich bolo aj Tisovo námestie (dnešné Svätoplukovo námestie), kam mala byť zavedená kanalizácia s vodotriskom a celý priestor námestia mal byť skrášlený zeleňou.

V Nitre upravujú Tisovo námestie. Slovák, 29. máj 1940, roč. 22, č. 124, s. 6.

15 Zaujímavé nálezy v Nitre. Slovák, 5. jún 1940, roč. 22, č. 130, s. 6.

Viacere hroby z rôznych období (strašia doba bronzová, včasný stredovek) boli na Svätoplukovom námestí a jeho bezprostrednom okolí objavené a preskúmané aj v neskorších rokoch (*Ruttikay 2007*, 131, 139; *Ruttikay 2018*).

16 Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 91/1940, škat. č. 55.

17 V 1939 sa podarilo Slovenskému národnému múzeu získať zbierku Jána Sabova z Ivanky pri Nitre, ktorá obsahovala nálezy od neolitu až po dobu hradíštnú. Rovnako získalo múzeum aj zbierku nálezov prof. Karola Silnického z jaskyne „Na vyhni“ pri Turčianskej Blatnici, bronzové predmety z Lehôtky, nálezy zo staršej doby bronzovej z Nitry a keramiky z Hrádku pri Priekope. V. Budaváry osobne prezrel náleziská hrobov v Kapušanoch a preskúmal niekoľko hrobov v Nemečkách pri Topoľčanoch (*Neumann 2019*, 16). Okrem toho sa intenzívne venoval inventarizácii a konzervovaniu uskladnených zbierok.

Lanská práca Slovenského národného múzea (Z činnosti jednotlivých odborov). Slovák, 8. máj 1940, roč. 22, č. 107, s. 7.

18 Témou prednášok bol výskum pravekých a staroslovenských mohýl na Slovensku. Je pravdepodobné, že téma prednášky sa týkala výskumov V. Budaváryho na východnom Slovensku. Keďže tieto sa realizovali v júni, júli, novembri a decembri (pozri ďalej v texte), museli sa aj tieto prednášky odohrať niekedy medzi júnom a decembrom tohto roka. Okrem toho predniesol na kurze Zväzu slovenských múzeí prednášku na tému Archeologický výskum Slovenska a naše múzea (*Prehľad prác 1941*, 54).

3. Leto – vlastné terénne aktivity

S príchodom letných mesiacov (a tým pádom aj uvoľnením z výučby na univerzite) plánoval V. Budaváry presunúť svoje aktivity na východné Slovensko. Jeho pozornosť upútali mohylové násypy v okolí Kožian a Kurimy (okr. Bardejov), o ktorých ho informovalo obecné notárstvo v Bardejove.¹⁹ Tomu predal správu objaviteľ mohýl – Bartolomej Krpolec, školský inšpektor vo výslužbe (*Budinský-Križka 1967*, 284).²⁰ „Pohanské hroby“, ako ich sám nazval, objavil v lete roku 1939. V. Budaváry z ich opisu pravdepodobne vedel, čo môže očakávať, a preto požiadal B. Krpelca o bližší popis týchto „hrobov“ s tým, že by tam mohol podniknúť sústavný výskum.²¹ Pri návšteve katastra Kožian a Kurimy začiatkom mája V. Budaváry mohylové násypy skutočne našiel a predbežne ich datoval do „staroslovenského“ obdobia. Hneď tu aj začal plánovať výskum.²² Ministerstvu školstva a národnej osvety zaslal v polovici mája predbežný rozpočet. Na mzdy robotníkov, ktoré malo v najlepšom prípade zabezpečiť Ministerstvo národnej obrany, malo byť vyčlenených 4500 Ks.²³ Cestovné náklady si mali vyžiadať 1400 Ks a ako odškodné za prípadný výrub stromov malo byť rezervovaných 500 Ks. Pôvodne zamýšľal prísť do Kožian už 8. júna, no napokon sem dorazil až o desať dní neskôr.²⁴ Plánoval tu zotrvať päť týždňov. To ešte netušil, že sa tu v dôsledku finančných ťažkostí posledný tohoročný výkop ukončí až 9. decembra.²⁵ Aj to však nemala byť definitívna bodka – výskumy v okolí Giraltoviec vyplňali program Štátneho archeologického ústavu ešte niekoľko rokov.

Začiatok výskumu v Kožianoch sa kvôli ceste do Krivoklátu (okr. Ilava) musel o niekoľko dní odložiť. Dňa 29. apríla 1940 tu totiž žiak ľudovej školy Ondrej Bezdeda objavil počas pasenia oviec bronzovú sponu (*Černušková 2018*, 24). Skrývala sa pod mohutnou vápencovou skalou (balvanom) v údolí krivoklátskeho potoka.²⁶ O náleze sa dozvedel správca miestneho oddelenia finančnej správy Máchal, ktorý nález zaistil, vyhotovil náčrt, spísal úradnú zápisnicu²⁷ a už 4. mája upovedomil Okresný úrad v Púchove nad Váhom.²⁸ O mesiac neskôr už MŠANO informovalo Štátny archeologický ústav a žiadalo o zaujatie stanoviska k danej veci.²⁹ V. Budaváry na základe opisu a náčrtu spony okamžite rozpoznal, že ide o výnimočný nález, ktorý v zbierkach slovenských múzeí chýba. Jediná podobná spona „zo staršej periódy hallštattskej kultúry“ bola nájdená v Krásnej Hôrke – Medvedzí, no tá bola uložená v Národnom múzeu v Budapešti. Na základe skúseností s podobnými nálezmi vedel, že spona mohla byť „čiastkou pokladu“ (depotu). Rozhodol sa preto, že v čo najkratšom čase osobne navštíví Krivoklát ako i blízke Mikušovce, odkiaľ získal ústav fragment „vázy“ a 2 bronzové „šperky“.³⁰ Svoj príchod oznámil Oddeleniu finančnej stráže na 12. júna.³¹ Po svojom príchode zistil, že spona bola čiastočne poškodená detmi, ktoré sa s ňou nejaký čas hrali. Napriek tomu odmenil nálezcu – O. Bezdedu – nálezným vo výške 100 Ks. Zároveň mu nálezca ukázal samotné miesto nálezu, ktoré V. Budaváry prebádal spolu s tromi robotníkmi – Štefanom Bezdedom, Cyrilom Bezdedom a Cypriánom Pagáčom.³² Keďže sa na mieste nenašli „ani pozostatky kostí, ktoré by svedčili o hrobe, ani vrstva kultúrna, ktorá by ukazovala na sídlisko, ani ďalšie bronzové predmety, ktoré by svedčili o hromadnom nález“, označil sponu za „nález ojedine-

19 Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 8/1940, škat. č. 55.

20 Bartolomej Krpolec sa v roku 1943 stal tajomníkom Štátneho archeologického ústavu pre okres Bardejov (*Neumann 2020*).

21 Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 8/1940, škat. č. 55.

22 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 66/1940, škat. č. 21.

23 Ministerstvo národnej obrany robotníkov nakoniec nezabezpečilo. V. Budavárymu na výskume vypomáhali obyvatelia z okolitých obcí.

24 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 66/1940, škat. č. 21.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 124/1940, škat. č. 21.

25 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 359/1940, škat. č. 21.

26 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 110/1940, škat. č. 21.

27 Zápisnica bola spisovaná s Cyrilom Bezdedom – je možné, že bol príbuzným (otcom?) spomínaného Ondreja Bezdedu.

28 V liste okresnému úradu bolo uvedené, že spona bola čiastočne poškodená a „hodne oksyločená“. Na základe toho sa súdilo, že sa na miesto nálezu dostala ešte v časoch, kedy bol ešte obývaný hrad Vršatské Podhradie. Bola pridaná aj poznámka k jej funkcii – mala údajne slúžiť na „zapätie haleny cez prsia“.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 95/1940, škat. č. 21.

29 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 95/1940, škat. č. 21.

30 Do Mikušoviec zavítal V. Budaváry už v auguste (pozri ďalej v texte).

31 V liste je ako dátum plánovaného príchodu do Krivoklátu uvedený 12. máj, no samotný list je datovaný 10. júnom. Toho istého dňa (10. júna) dostal Štátny archeologický ústav vôbec prvé upovedomenie o nálezoch od Ministerstva školstva a národnej osvety. Očividne musí ísť v prípade májového dátumu o mesačný posun v datovaní plánovaného príchodu do Krivoklátu.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 95/1940, škat. č. 21.

32 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.

lý³³. Keďže vo fondoch slovenských múzeí sa podobný nález ešte nenachádzal, požiadal MŠANO o jeho vystavenie v Slovenskom národnom múzeu.³⁴ To sa nakoniec aj podarilo.

Po overení nálezových okolností v Krivokláte sa V. Budaváry mohol konečne vydať na východné Slovensko. Pred odchodom z Turčianskeho Sv. Martina si však zadovážil nový zápisník, remene a plátennú tašku, pravdepodobne pre potreby výskumu.³⁵ Práce v teréne teda začal riaditeľ ústavu s istým oneskorením až 18. júna a sústredil sa najmä na oblasť tzv. Blatného vrchu na pomedzí katastrov obcí Kožany a Kuríma.³⁶ Pri terénnych prácach pomáhali predovšetkým miestni obyvatelia z Kožian. Väčšinou bola nasadená skupina ôsmych až dvanástich robotníkov, ktorí pracovali desať hodín denne.³⁷ Priemerný zárobok za hodinu boli 2,50 Ks.³⁸

Počas letnej expedície na východnom Slovensku sa V. Budavárymu podarilo v priebehu roka preskúmať niekoľko mohýl.³⁹ Väčšina z nich skrývala nespálené telá ľudských jedincov, ktoré však boli z veľkej časti strávené pôdou.⁴⁰ Prvá preskúmaná mohyla, ktorá dosahovala priemer 10 m, mala na výšku len 80 cm. V jej zásype sa našli zlomky keramických nádob, uhľíky a starostlivo opracovaný kamenný nástroj, ktorý ležal v strede mohyly na úrovni pôvodného terénu. Druhá mohyla s výškou 1,1 m a priemerom 9,5 m ukrývala zvyšky rozsiahleho ohniska.⁴¹ Tretia mohyla s rozmermi 1,3 m na výšku a 12 m v priemere sa svojím obsahom neodlišovala od predchádzajúcich dvoch.⁴² Z odokrytých nálezov stojí za zmienku len kamenné „struhadlo“ priamo zo zásypu mohyly. Aj tu sa priamo na pôvodnom povrchu našli zvyšky ohniska. Štvrtá mohyla bola oproti ostatným o niečo menšia. Na priemer merala len 9 m, na výšku 40 cm.⁴³ Ani svojím obsahom sa neodlišovala od ostatných (keramické fragmenty, kamenný nástroj a úštep). Oveľa zaujímavejšia bola piata mohyla s priemerom 10,5 m a výškou 1 m.⁴⁴ Pod jej násypom sa nachádzali žiaroviská s časťami ľudských kostí, 3 hlinené prasleny a kamenná čepeľ.⁴⁵ Poslednou mohylou, ktorú V. Budaváry v júli preskúmal, bola mohyla VI. Na jej odkryvaní sa podieľalo dvanásť robotníkov, medzi nimi i poslucháč filozofie a správca školy Viktor Šemmer.⁴⁶ V porovnaní s ostatnými mohylami jej venoval omnoho viac času – až osemnásť dní.⁴⁷ Mal od nej veľké očakávania, keďže spomedzi všetkých dovtedy preskúmaných mohýl mala najväčšie rozmery (priemer 16 m, výška 180 cm).⁴⁸ Po odstránení násypu sa tu podarilo odokryť veniec šiestich ohnísk, no bez známok po ľudských kostiach (pri jednom z ohnísk sa však nachádzalo obsidiánové jadro). Mohyla bola preto V. Budavárym interpretovaná ako kenotaf (*Budinský-Krička 1967, 288*). Podľa vedúceho výskumu mala byť táto mohyla vztýčená

33 Nález vzácnej bronzovej spony v Krivokláte pri Púchove. Slovák, 21. august 1940, roč. 22, č. 198, s. 8. Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 110/1940, škat. č. 21.

34 Zároveň tu však boli uložené takmer všetky nálezy z oblasti stredného Považia. Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 110/1940, škat. č. 21.

35 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.

36 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 124/1940, škat. č. 21. Pôvodne plánoval V. Budaváry začať výskum už 8. júna.

Výskum tzv. východoslovenských mohýl bol spracovaný populárne-náučnou formou Pavlom Dvořákom v cykle kníh a televíznych dokumentov s názvom *Stopy dávnej minulosti* (kapitola v knihe sa nazýva „Kam vedú blatné cesty“; *Dvořák 2004*).

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 66/1940, škat. č. 21.

37 Skupinu 12 robotníkov stojacich na mohyle VII v Kožanoch zachytil V. Budaváry na fotografii, ktorú aj neskôr uverejnil (*Budinský-Krička 1945-46, 283, obr. 11*). V ľavej časti fotografie sa nachádzajú ešte minimálne ďalšie 4 osoby.

38 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 124/1940, škat. č. 21.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 265/1940, škat. č. 21.

39 V štúdiu venovanej východoslovenským mohylám z roku 1967 V. Budinský-Krička neoznačil na obr. 10 číslovanie mohýl. Z opisu ich lokalizácie v texte je zrejme, že na ňom nie sú zaznačené všetky v texte spomínané mohyly prináležiace do katastrov obcí Kožany a Kuríma (*Budinský-Krička 1967, 282*).

40 Všetky mohyly boli autorom výskumu podrobne opísané v štúdiu uverejnenej v Slovenskej archeológii (*Budinský-Krička 1967*).

41 V štúdiu z roku 1967 uviedol V. Budaváry v prípade mohyly II iné rozmery – priemer 11 m, maximálna výška 1,2 m (*Budinský-Krička 1967, 284*).

42 Aj v tomto prípade V. Budaváry uviedol vo svojej neskoršej štúdiu iné rozmery – priemer mohyly III mal byť 11 m a výška 1,3 m (*Budinský-Krička 1967, 284*).

43 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 171/1940, škat. č. 21.

Údaje uvedené v štúdiu z roku 1967 sú viac-menej presné. Priemer je však udaný v rozmedzí 9,0 – 9,6 m (*Budinský-Krička 1967, 284*).

44 Rozmery v štúdiu z roku 1967 boli trochu odlišné – priemer 10,2 – 10,4 m, výška asi 1 m (*Budinský-Krička 1967, 286*).

45 Cenné archeologické vykopávky na východnom Slovensku. Slovák, 27. júl 1940, roč. 22, č. 176, s. 3.

46 Viktor Šemmer bol rovnako ako Bartolomej Krpelec menovaný v roku 1943 za tajomníka Štátneho archeologického ústavu (*Neumann 2020*).

47 Prvých 5 mohýl skúmal medzi 18. júnom a 10. júlom, mohyla VI skúmal od 11. do 29. júla.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 124/1940, škat. č. 21.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 171/1940, škat. č. 21.

48 Aj v tomto prípade sú rozmery v štúdiu z roku 1967 odlišné – priemer 15,7 m, výška 175 cm (*Budinský-Krička 1967, 288*).

pravdepodobne pre spoločensky významnejšieho človeka. Mal o tom svedčiť mohutný hlinený násyp s fragmentmi keramických nádob, štiepanou industriou a opracovaným kamenným „struhadlom“ zelenej farby. V. Budaváry pôvodne predpokladal, že tieto mohyly boli vztýčené v „dobe hradištnej“. Na základe nálezov však prehodnotil ich datovanie na „najmladšiu dobu kamennú“. ⁴⁹ O význame tohto nálezu nezabudol informovať aj MŠANO. ⁵⁰

Po doskúmaní šiestej mohyly sa výskum na niekoľko týždňov zastavil. Príčinou boli problémy s financovaním. Už pri výskume mohyly V začali V. Budavárymu dochádzať prostriedky na mzdy robotníkov. Rozhodol sa preto, že doskúmanie mohyly V ako i veľmi sľubnej mohyly VI bude hradit' zo svojho platu a z honoráru za prednášky a cvičenia na univerzite. ⁵¹ Po ich preskúmaní výkopové práce koncom júla ukončil. Začiatkom augusta však Župný úrad Šarišsko-zemplínskej župy sľúbil pridelit' na výskum v katastri Kožian sumu 4 000 Ks. ⁵² V. Budaváry túto ponuku, samozrejme, ochotne prijal a súčasne požiadal o poukázanie tejto sumy do 24. augusta, nakoľko na nasledujúci deň chcel začať s prácou v teréne. ⁵³ Finančný príspevok od župného úradu však do uvedeného času nebol poukázaný na účet ústavu, v dôsledku čoho V. Budaváry požiadal MŠANO o pridelenie pravidelnej štátnej dotácie na 3. štvrt' - rok. ⁵⁴ Župný úrad sa znova ohlásil až koncom septembra, kedy opätovne prisľúbil uhradenie sľúbeného príspevku. ⁵⁵ Stanovil si však podmienku, že všetky doteraz i v budúcnosti nájdené nálezy z výskumu mohýl budú uložené v plánovanom Šarišskom múzeu v Prešove. Ak by sa tak nestalo, župný výbor si vyhradzoval právo požadovať udelený finančný príspevok späť. Riaditeľ ústavu informoval o tejto podmienke MŠANO. Jeho odpoveď riaditeľovi ústavu bola jednoznačná – „výskumy, konané Vaším ústavom a nálezy pri týchto sa vyskytnuvšie, stávajú sa majetkom štátu.“ Uloženie nálezov v múzeu, ktoré ešte neexistovalo, či dokonca priamo v budove župného úradu, bolo preto (aj z hľadiska bezpečnosti) neprípustné. ⁵⁶ Ministerstvo však vyriešilo neutešenú finančnú situáciu ústavu prv, než stihol doraziť príspevok od župného úradu. Pre výskumnú činnosť ústavu bolo začiatkom októbra uvoľnených 10 000 Ks, k čomu sa koncom mesiaca prirátala posledná štvrt'ročná štátna dotácia vo výške 2 465 Ks. ⁵⁷ Tým sa uvoľnila cesta pre ďalšie terénne aktivity. Príspevok od župného úradu bol na účet ústavu prevedený až 26. októbra. ⁵⁸

Počas výskumu v Kožanoch a Kurime podnikal V. Budaváry pravdepodobne menšie výskumné „expedície“ po okolí. Svedčí o tom skutočnosť, že v liste pre MŠANO z 12. júla spomenul, že doteraz našiel aj ďalšie mohyly v katastri Okruhlého a Šapinca (okr. Svidník), ktoré pokladal za súčasné s tými, ktoré práve skúmal v Kožanoch a Kurime. ⁵⁹ Počas jedného z prieskumov, na ktorom ho sprevádzal Juraj Ivanka, objavil v katastri Šapinca sedem nových mohýl ⁶⁰ – tri na poli, tri na pasienku a jednu na hrebeni vrchu Košariska na hranici štefurovského a šapinského katastra. ⁶¹ O svojom náleze informoval aj MŠANO, ktoré dalo súhlas s ich výskumom. ⁶² Počas výskumu mohyly VI v Kurime prezrel V. Budaváry na upozornenie K. Seredayho aj vrchy Stavenec a Krivárske pri Giraltovciach. Aj

49 Objavili päť tisíc rokov staré pohrebište. Slováč, 12. júl 1940, roč. 22, č. 162, s. 7.

50 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 124/1940, škat. č. 21.

51 Z vyúčtovania Štátneho archeologického ústavu za rok 1940 sa dá vyčítať, že V. Budaváry prispel na výskum čiastkou 3276,80 Ks. „Pôžičku“ poskytol ústavu dňa 20. júla, vrátená mu bola 26. októbra toho istého roku.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 171/1940, škat. č. 21.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.

52 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 152/1940, škat. č. 81.

53 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 152/1940, škat. č. 81.

V liste adresovanom Ministerstvu školstva a národnej osvety informoval V. Budaváry o svojich pracovných plánoch na nasledujúce mesiace – od 26. augusta do 15. septembra plánoval pokračovať vo výskume v Kožanoch a Kurime, v termíne od 1. do 10. októbra chcel podniknúť výskumy vo Veselom a čas od 14. do 19. októbra hodlal stráviť výskumom v Diviakoch nad Nitricou.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 166/1940, škat. č. 21.

54 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 175/1940, škat. č. 81.

55 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 225/1940, škat. č. 81.

56 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 242/1940, škat. č. 21.

57 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 302/1940, škat. č. 81.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 334/1940, škat. č. 81.

58 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.

59 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 124/1940, škat. č. 21.

60 Neskôr k nim pribudli ešte ďalšie dve (*Budinský-Krička 1945-46*, 289).

61 Juraj Ivanka bol s veľkou pravdepodobnosťou jedným z kožianskych robotníkov, ktorí sa priamo zúčastňovali výskumu mohýl. Naznačuje to V. Budinský-Krička v texte z roku 1967, ktorý sa venuje mohýlam v Šapinci: „Autora upozornili na ne robotníci pri výskume mohýl v susednom kožianskom a kurimskom chotári.“ (*Budinský-Krička 1945-46*, 289)

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 155/1940, škat. č. 21.

62 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 173/1940, škat. č. 21.

tu objavil niekoľko mohýl, ktoré sa koncentrovali do skupín. V prvej skupine bolo šesť mohýl, v ostatných dvoch po sedem mohýl.⁶³ O pár dní neskôr informoval o svojom objave Okresný úrad v Giraltovciach a žiadal o ochranu nájdených mohylových násypov. Zároveň naznačil, že plánuje zaradiť ich výskum do programu Štátneho archeologického ústavu na rok 1941.⁶⁴

Vďaka nedostatku financií boli v auguste ďalšie terénne aktivity Štátneho archeologického ústavu prerušené. Jedinú výnimku predstavovala návšteva Mikušoviec (okr. Ilava), kde riaditeľ ústavu na základe „kopcov“ ako i náleзов uložených v miestnej škole predpokladal prítomnosť pohrebiska.⁶⁵ Do Mikušoviec zavítal 29. augusta. Okrem „kopcov“ navštívil tiež polohu Skalice, vypínajúcu sa nad obcou, kde identifikoval prítomnosť sídliska „s halštatskou keramikou staršieho rázu“ (*Budínskej-Krička 1945-46*, 263; *Budínskej-Krička 1993*, 299).⁶⁶

Počas obdobia útlmu terénnych aktivít mal riaditeľ ústavu čas a priestor na spracovávanie nálezov z výskumu na východnom Slovensku. Jeho aktivity, realizované predovšetkým v Slovenskom národnom múzeu, občas spestrovali väčšie či menšie zásielky s nálezmi či hlásenia o objavených pamiatkach. Jednou z nich bola zásielka od stavebnej správy slovenských železníc v Prešove, ktorú V. Budavárymu doručili začiatkom augusta. Zásielka obsahovala fosílnu kosť, fragment stoličky a zlomky kostí mamuta. Súbor nálezov bol nájdený pri stavbe železnice pri Vranovskom Dlhom (okr. Vranov nad Topľou), a to v hĺbke 12 m pri železničnom kilometri II. 6/7.⁶⁷ Výkopové práce boli súčasťou veľkého stavebného projektu – výstavby približne 50-kilometrového úseku železnice, ktorá mala spájať Strážske s Prešovom. Od júna 1939 tu bolo nasadených vyše 6000 robotníkov, ktorí pracovali zároveň na viacerých úsekoch.⁶⁸ Nebolo to však poslednýkrát, čo sa stavebná správa železníc ozvala V. Budavárymu s nečakaným nálezom. Ďalší pozoruhodný nález bol totiž objavený o niekoľko mesiacov neskôr.

3. Jeseň – práca a oddych

Počas augusta a septembra realizoval ústav len jeden krátkodobý výskum v katastri obce Veselé (okr. Piešťany). Miestny obyvateľ menom Celestín Kolarovič totiž ešte v roku 1939 počas sadenia ovocných stromov na poli svojej matky objavil niekoľko inhumáčnych hrobov (*Budaváry 1940*, 79). Prvé dva hroby, ktoré našiel, rozrušil, po náleze tretieho sa rozhodol na svoj nález upozorniť Slovenské národné múzeum. Tomu so správou o objavení hrobov zaslal zároveň keramickú šálku zdobenú šnúrovou výzdobou spoločne s ďalšou misou. V. Budaváry prišiel do Veselého až 11. septembra 1940 s cieľom podniknúť tu menšiu zisťováciu „vykopávku“.⁶⁹ V neveľkej sonde sa mu podarilo objaviť dva hroby so skrčenými ľudskými skeletmi. V prvom z nich, kde ležala kostra na pravom boku s hlavou smerom na západ, bola nájdená len jedna šálka. Druhý hrob bol svojou výbavou pre svojho objaviteľa oveľa atraktívnejší. Pri ľudskej kostre, ležiacej v rovnakej polohe ako v predchádzajúcom prípade, bola uložená keramická šálka zdobená odtlačkami šnúry, triangulárny kamenný hrot, kostený hrot „oštepu“ a zvieracie kosti (autorom výskumu identifikované ako medvedie). V. Budaváry pravdepodobne považoval nález hrobu „lovca“, ako ho interpretoval, za veľmi významný.⁷⁰ Nasvedčuje tomu i skutočnosť, že ho nechal vyzdvihnúť in situ a preniesť do Slovenského národného múzea, kde bol následne vystavený (*obr. 2*). Novinová správa o výskume sa objavila krátko po jeho ukončení.⁷¹ Bolo

63 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 156/1940, škat. č. 21.

64 Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 156/1940, škat. č. 55.

65 Jeden z „kopcov“ (mohyla 4) preskúmala Z. Pivoarová v rámci výskumu pohrebísk lužickej kultúry v katastri Mikušoviec v rokoch 1961 – 1963 (*Pivoarová 1965a*, 112).

66 Na lokalite Skalice neprebehol doteraz okrem prieskumu z roku 1940 (a tiež neskorších prieskumov) žiadny archeologický výskum. Identifikované výšinné sídlisko napriek tomu Z. Pivoarová označila za jedno z najvýznamnejších svojho druhu v rámci lužickej kultúry na Slovensku (*Pivoarová 1965b*, 483). M. Horňák ho na základe rozlohy (22 ha) ako i vlastných terénnych prieskumov označil za centrálné hradisko (*Horňák 2016*, 472).

67 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 126/1940, škat. č. 21.

68 Vyše 6000 robotníkov na stavbe novej železnice Strážske – Vranov – Prešov. *Slovák*, 26. jún 1940, roč. 22, č. 149, s. 4.

69 V správe uverejnenej v Časopise MSS je trvanie „vykopávky“ určené dňami 11. – 12. septembra. V súhrnnej správe o výskume pohrebiska vo Veselom z roku 1965 uviedol autor ako dobu uskutočnenia výskumu 11. – 13. september 1940 (*Budaváry 1940*, 79; *Budínskej-Krička 1965*, 55).

70 Svedčí o tom aj text novinovej správy z 21. septembra 1940, kde je v prípade tohto hrobu uvedené, že ide o nález „mimoriadneho významu“. Pri Piešťanoch objavili rozsiahle pohrebište z doby bronzovej. *Slovák*, 21. september 1940, roč. 22, č. 225, s. 2.

71 Pri Piešťanoch objavili rozsiahle pohrebište z doby bronzovej. *Slovák*, 21. september 1940, roč. 22, č. 225, s. 2. Ako zaujímavosť možno uviesť, že meno V. Budaváryho sa v novinovej správe uvádza v tvare „Budelán“.

v nej uvedené, že vo výskume „rozsiahleho pohrebišťa“ sa plánuje pokračovať aj ďalej.⁷² Za týmto účelom boli vykonané opatrenia, ktoré mali zamedziť ničeniu tejto lokality.⁷³

Ďalší výjazd do terénu vyvolali výkopové práce v Nitre a jej okolí. Začiatkom októbra sa pri kladení tepelného vedenia v areáli štátnej nemocnice v Nitre (okr. Nitra) narazilo na niekoľko ľudských kostí.⁷⁴ Ležali približne v hĺbke 120 cm a pri lebkách mali uložené zle vypálené keramické nádoby, v ktorých robotníci našli čierny popol. Hoci približne polovicu všetkých nálezov zničili, zvyšná časť bola uložená u riaditeľa nemocnice dr. Jozefa Závodného.⁷⁵ Správa o hrobách sa rýchlo dostala do dennej tlače. Miesto nálezu bolo preto prezreté správcom Štátneho múzea v Nitre Karvašom, ktorý následne privolať V. Budaváryho. Po jeho príchode mu riaditeľ nemocnice odovzdal jednu zo zachránených keramických nádob.⁷⁶ Aj vďaka nej zaradil nálezy kostí z hrobov do obdobia 8. – 9. storočia.⁷⁷ Hroby z rovnakého obdobia už boli v Nitre známe. Podarilo sa ich nájsť pri stavbe vojenskej nemocnice a v predchádzajúcom roku aj pri kanalizačných prácach na Kapitulskej ulici. V liste adresovanom Ministerstvu školstva a národnej osvety zhodnotil V. Budaváry potenciál novo nájdeného pohrebiska týmito slovami: „Ak by bola možnosť ho sústavne prebádať, mohlo by nás poučiť o hmotnej kultúre a o telesnej stránke (zachovaný antropologický materiál) staroslovenských obyvateľov Nitry.“ Ďalší výskum tu preto pre ústav naplánoval už na nasledujúci rok.⁷⁸

Prítomnosť V. Budaváryho si vyžiadali terénne zásahy severne od Nitry. V priebehu roka 1940 tu bola rekonštruovaná železničná trať medzi Zbehmami a Leopoldovom. Na prácach sa zúčastňovalo niekoľko stoviek robotníkov, ktorých cieľom bolo vyrovnávať ostré zákruty.⁷⁹ Za týmto účelom bolo na niektorých miestach nutné vyhlbiť do terénu zárezy. Takto bolo upravené aj úpätie výbežkov južne od Andačského potoka v katastri rovnomennej obce. Vďaka týmto terénnym zásahom bolo severne od obce Andač (okr. Nitra) v polohe Basa⁸⁰ porušené rozsiahlejšie pohrebisko. Vedenie stavby však o náleze

Obr. 2. Hrob č. 3 z pohrebiska vo Veselom, odokrytý V. Budavárym v roku 1940 a prenesený do Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine (podľa *Budinský-Krička 1965, Abb. 5*).

Fig. 2. Grave No. 3 from graveyard in Veselé, uncovered by V. Budaváry in 1940 and transported to Slovak National Museum in Turčiansky Sv. Martin (after *Budinský-Krička 1965, Abb. 5*).

72 V. Budaváry sa do Veselého vrátil už nasledujúci rok (*Prehľad prác 1941, 54*).

73 Pohrebisko objavené V. Budavárym sa stalo vôbec prvou lokalitou kultúry Chlopice – Veselé na Slovensku. Táto kultúra však získala svoj terajší názov až začiatkom 60. rokov 20. storočia (*Furmánek – Veliáčik – Vladár 1991, 49; Bátoru 2018, 71*).

74 V Nitre našli veľké pohrebište. *Slovák*, 9. október 1940, roč. 22, č. 240, s. 4.

75 Meno riaditeľa nemocnice sa v tlači uvádza ako J. Závodský, V. Budaváry ho v korešpondencii nazýva ako J. Závodný. V tejto práci budeme používať formu Závodný.

V Nitre našli veľké pohrebište. *Slovák*, 9. október 1940, roč. 22, č. 240, s. 4.

76 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 327/1940, škat. č. 21.

77 Skelety boli vo všetkých 5 hrobách orientované hlavou na západ, hĺbka hrobovej jamy bola medzi 80 – 100 cm. Staroslovenské pohrebište pri Nitre. *Slovák*, 26. október 1940, roč. 22, č. 255, s. 4.

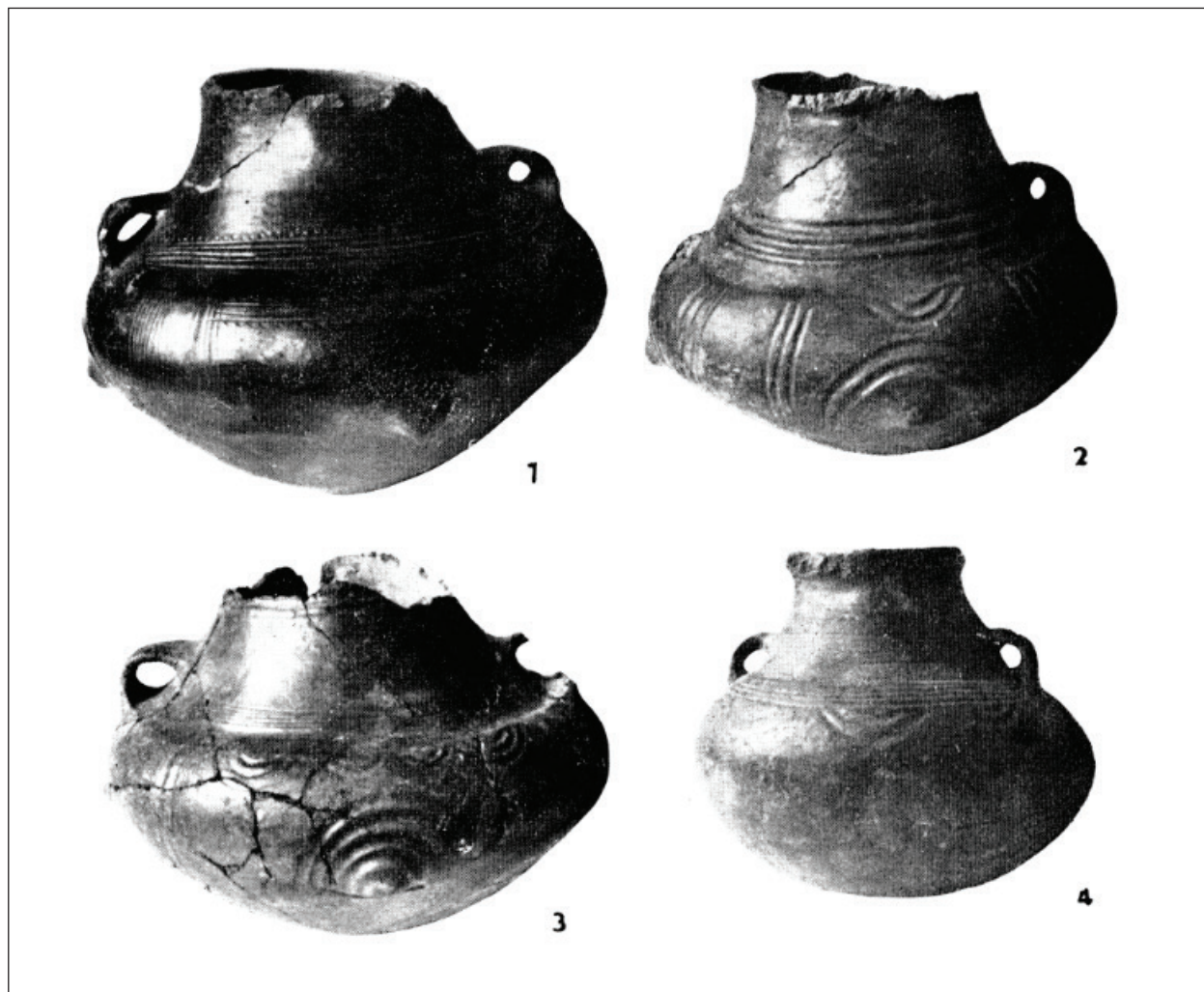
Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 249/1940, škat. č. 21.

78 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 249/1940, škat. č. 21.

79 Rekonštrukčné práce na železničnej trati Zbehy–Leopoldov. *Slovák*, 12. september 1940, roč. 22, č. 217, s. 5.

80 Uvedená poloha ležala medzi kilometrami 5,9 – 6,0 železničnej trate Zbehy–Leopoldov (*Kudláček 1953, 199*).

Obr. 3. Keramické nádoby objavené v rozrušených hrobách počas rekonštrukcie trate v katastri obce Andač (podľa Kudláček 1953, tab. 1).

Fig. 3. Ceramic vessels found in disturbed graves during railway reconstruction in the cadastre of Andač (after Kudláček 1953, tab. 1).

vôbec neupovedomilo príslušné miesta. Niektoré z urien, ktoré tu v priebehu októbra nachádzali železniční robotníci, boli posielané do Trnavy.⁸¹ Okrem urnových hrobov sa tu podarilo objaviť aj inhumačné hroby, v ktorých výbave sa podľa svedectva vedúceho úseku P. Vindiša nachádzali aj bronzové „kruhy“ (Kudláček 1953, 199). O náleze sa vďaka snímkam nájdených urien dozvedel správca Štátneho múzea v Nitre Karvaš, ktorý sa o deň neskôr dostavil na obhliadku miesta spolu s V. Budavárom.⁸² Na základe železných a bronzových nálezov z urien datoval V. Budavár birituálne pohrebisko do „prvej doby železnej“ (obr. 3), konkrétne do obdobia kultúry „skýto-hallštatskej“.⁸³ Archeologické nálezy boli získané aj pri ďalšom záreze rekonštruovanej trate západne od obce pri Alekšinských rybníkoch.⁸⁴ Tie sa však už podarilo zachrániť Ing. Štefanovi Jansákovi.

V októbri sa V. Budavár zúčastnil aj pomerne kuriózne a nezvyčajnej udalosti – exhumácie údajného hrobu Janka Kráľa v Zlatých Moravciach (okr. Zlaté Moravce). Iniciátorom celej akcie bol tajomník Matice slovenskej dr. Stanislav Mečiar. Uprostred zlatomoraveckého cintorína nechal vykopat' niekoľko hrobov, kde jeden z nich bol

81 Nie je známe, kto bol v Trnave prijímateľom zaslaných urien. Pri Andači našli starobylé pohrebište. Slováč, 23. október 1940, roč. 22, č. 252, s. 4.

82 Návšteva stavby železničnej trate v katastri Andača sa s veľkou pravdepodobnosťou odohrala v krátkom časovom slede pred alebo po kontrole výkopu tepelného vedenia v areáli štátnej nemocnice v Nitre.

83 Pri Andači našli starobylé pohrebište. Slováč, 23. október 1940, roč. 22, č. 252, s. 4.

84 Išlo o kilometre 8,0 – 8,1 železničnej trate Zbehy–Leopoldov (Kudláček 1953, 199).

na základe zachovaného „čierneho hodvábu, básnickej kravaty a iných charakteristických pozostatkov“ identifikovaný ako hrob Janka Kráľa.⁸⁵ Svoje dobrozdanie pripojili okrem V. Budaváryho aj ďalší odborníci – univ. prof. Jozef Babor, dr. Matej Štepiť a dr. Jozef Cincík.⁸⁶ Následne bol na nedeľu 3. novembra pripravený slávnostný prevoz ostatkov na Národný cintorín do Turčianskeho Sv. Martina.⁸⁷ Celý sprievod sa však premenil na propagandistickú prerežimnú akciu (obr. 4).⁸⁸

Druhú polovicu októbra plánoval riaditeľ ústavu stráviť na dovolenke. Nevedno, ako ju plánoval využiť – isté je len to, že počas nej si osobne prezrel viaceré lokality v povodí Nitricy.⁸⁹ Z katastra Diviak nad Nitricou (okr. Prievidza) boli totiž už dávnejšie získané fragmenty keramických nádob, ktoré boli nájdené v polohe Vikárka pri kopaní jamy na uskladnenie ľadu (*Budinský-Križka 1962*, 124).⁹⁰ Na upozornenie štátneho učiteľa Jána Vojtylu⁹¹ vyrazil V. Budaváry v októbri na spomenuté miesto, aby overil prítomnosť ďalších nálezov.⁹² Na cestu do Diviak nad Nitricou vyrazil ráno 21. októbra.⁹³ Jeho cieľom však bolo viacero lokalít, ktoré hneď po svojom príchode navštívil. Prvou bolo nálezisko keramických nádob v polohe Vikárka na poli Štefana Ďurčo, ďalej veľký umelý kužeľovitý násyp v polohe Bukovec a napokon výkopy v Diviackej Novej Vsi (okr. Prievidza), kde boli pri stavbe domov nájdené pamiatky

Obr. 4. Prevoz ostatkov Janka Kráľa na aute zo Zlatých Moraviec (Nový svet, 9. november 1940, č. 45, s. 2).

Fig. 4. Transporting of human remains of Janko Kráľ on car from Zlaté Moravce (Nový svet, 9. november 1940, č. 45, s. 2).

85 Našli hrob básnika Janka Kráľa. Slováč, 16. október 1940, roč. 22, č. 246, s. 7.

86 Telesné pozostatky Janka Kráľa prevezú na cintorín do Turčianskeho Sv. Martina. Slováč, 22. október 1940, roč. 22, č. 251, s. 3.

87 Telesné pozostatky Janka Kráľa prevezú do Turčianskeho Sv. Martina. Slováč, 30. október 1940, roč. 22, č. 258, s. 2.

88 Na básnikovu rakvu prišiel do Zlatých Moraviec položiť veniec minister vnútra Alexander Mach. Účasť V. Budaváryho priamo na sprievode nie je potvrdená.

Prevezenie pozostatkov Janka Kráľa. Slováč, 3. november 1940, roč. 22, č. 261, s. 10.

Prevezenie pozostatkov Janka Kráľa zo Zlatých Moraviec do martinského národného cintorína. Slováč, 5. november 1940, roč. 22, č. 262, s. 2.

Z minulých dní. Nový svet, 9. november 1940, roč. 15, č. 45, s. 2.

89 Dňa 19. augusta informoval V. Budaváry Ministerstvo školstva a národnej osvety o termíne svojej dovolenky. Tú mal čerpať od 16. do 30. septembra a od 20. do 31. októbra. Druhý termín koliduje s prieskumom v povodí Nitricy a so začiatkom výskumu v Šapinci.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 166/1940, škat. č. 21.

90 Nálezy boli robotníkmi, ktorí ich našli, zničené.

Objav popolnicového poľa v Diviakoch nad Nitricou. Gardista, 28. november 1940, roč. 2, č. 66, s. 5.

91 Ján Voltyla bol príbuzným Karola Vojtylu, neskoršieho pápeža Jána Pavla II.

Stručný prierez históriou obce. Diviacke noviny, júl 2010, č. 2, s. 4.

92 Majiteľom pozemku bol Štefan Ďurčo.

Objav popolnicového poľa v Diviakoch nad Nitricou. Gardista, 28. november 1940, roč. 2, č. 66, s. 5.

93 Vďaka zachovanej prílohe k cestovnému účtu sa dá presne zrekonštruovať cestovný plán V. Budaváryho. V uvedený deň (21. október) nastúpil v Turčianskom Sv. Martine o 7:13 na rýchlik. V Hornej Štubni presadol o 9:33 na motorový vlak do Prievidze, kam dorazil o 10:35. Odtiaľto pokračoval autobusom (odchod o 14:30) do Diviak nad Nitricou, kam prišiel o 15:30.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 282/1940, škat. č. 21.

z doby veľkomoravskej. Nasledujúci deň otvoril hneď ráno pokusnú sondu na poli Š. Ďurču, kde spolu so Štefanom Tkáčom⁹⁴ a ďalšími pomocníkmi odokryl štyri žiarové hroby.⁹⁵ Urny nájdené v hrobách obsahovali nedopálené ľudské pozostatky.⁹⁶ Medzi nimi sa nachádzali bronzové ihlice, fragment bronzového noža s prelamanou rukoväťou a zlomok šálky. Žiarové hroby podľa úsudku V. Budaváryho tvorili súčasť väčšieho pohrebiska, ktoré datoval do „okruhu popolnicových polí mladolužického typu“, teda do neskoršej doby bronzovej. V. Budaváry vyjadril úmysel pokračovať vo výskume nasledujúci rok.⁹⁷ Nasledujúci deň bola sonda ráno zasypaná a V. Budaváry odcestoval do Diviackej Novej Vsi, kde s negatívnym výsledkom „sondoval“ v záhrade miestneho obyvateľa Štefana Koša.⁹⁸ Na upozornenie učiteľa Štefana Andrisa zašiel aj do údolia „Priepast“, kde pod sterilnou vrstvou naplavenín objavil až 50 cm hrubú kultúrnu vrstvu datovanú na základe keramických zlomkov do „staršej doby hallštatskej“.⁹⁹ Dňa 24. októbra sa V. Budaváry vrátil späť do Diviakov nad Nitricou a venoval sa zameriavaniu umelého násypu v polohe Bukovec.¹⁰⁰ Predmety vo vrstve na temene tohto kopca ho presvedčili, že nejde o mohylu, ale o malú pevnosťku z 11. – 12. storočia.¹⁰¹ Následne sa pobral do Ješkovej Vsi (okr. Prievidza), kde ho istý pán Šmotlák¹⁰² a spomínaný učiteľ J. Vojtyla upozornili na neznámy kopec. Po jeho prehliadnutí V. Budaváry skonštatoval, že ide o doposiaľ neznámu mohylu s priemerom 20 m, ktorá však už bola v minulosti porušená. Blížšie datovanie nebolo v tej chvíli možné.¹⁰³

Po uplynutí dovolenky zamýšľal riaditeľ ústavu znova sa vrátiť na východné Slovensko, kde jeho letné výkopové práce prerušil nedostatok financií. Začiatok výskumu v Šapinci (okr. Svidník) naplánoval na 28. október. O svojom úmysle informoval miestny obecný úrad a pridal ponuku na 4 pracovné miesta pre robotníkov. Ostatných „zapracovaných“ mužov si chcel príviesť zo susedných Kožian.¹⁰⁴ Začiatok výskumu sa oneskoril oproti pôvodnému plánu o dva dni.¹⁰⁵ Hneď v prvej mohyle (priemer 12 m, výška 1,2 m) sa podaril mimoriadny nález (*Budinský-Krička 1967*, 289–292). Okrem keramických fragmentov, kamennej štiepanej industrie, kalcinovaných kostí a zlomku praslena tu bol vôbec prvýkrát v rámci výskumu neskoroeolitických mohýl na východnom Slovensku objavený zachovaný kostrový hrob (*obr. 5*). Jedinec ležal v oválnej hrovej jame zahĺbenej do terénu, na ľavom boku v smere SZ – JV. Výskum prvej mohyly trval celý týždeň (do 6. novembra). Následne sa pustil do výskumu neďalekej mohyly II, ktorú so svojimi robotníkmi preskúmal v priebehu 7. a 8. novembra.¹⁰⁶ Hoci sa tu už nepodarilo nájsť podobnú hrobovú jamu, z násypu mohyly bolo získané „veľmi pekne spracované kamenné struhadlo, iné štiepané nástroje kamenné a brúsená sekerka kamenná“. Posledná tretia mohyla s priemerom až 14 m bol najväčšou spomedzi všetkých troch skúmaných mohýl (*Budinský-Krička 1967*, 294). Aj tu sa podarilo objaviť len zlomky keramiky, kamenné úštepy a kal-

94 Istý Š. Tkáč sa spomína aj v súvislosti s výskumom v Diviakoch nad Nitricou v polovici 70. rokov. Vtedajší výskum bol realizovaný na parcele neďaleko jeho domu (*Veliačik 1991*, 143).

95 Vo vyúčtovaní výdavkov Štátneho archeologického ústavu za rok 1940 je účtovaná mzda pre Štefana Tkáča, ktorý dostal za vykonanú prácu mzdu 30 Ks. S určitosťou sa na výskume zúčastnili aj ďalšie osoby, ako tomu napovedá spomenuté vyúčtovanie. Títo zamestnanci (mená ani počet nie sú známe) dostali dovedna mzdu 300 Ks. O väčšom počte osôb svedčí i veľkosť sondy – 2,5 x 15 m (*Budinský-Krička 1962*, 124). Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.

96 V prílohe k cestovnému účtu z Diviak nad Nitricou sa spomínajú len 4 žiarové hroby. V štúdiu V. Budinského-Krička z roku 1962 je však uvedených až 5 hrobov (rovnako aj na náčrte; *Budinský-Krička 1962*, 123–124). Ako zaujímavosť uvedme, že fotografia jednej urny z objavených žiarových hrobov bola publikovaná už v roku 1942 v krátkej práci V. Budaváryho Výtvarný prejav slovenského praveku (*Budaváry 1942*, obr. 14). Ide o urnu z hrobu č. 4, ktorá je publikovaná aj v roku 1962 (*Budinský-Krička 1962*, 126). Autorom fotografie bol Peter Mendel zo Slovenského národného múzea.

97 Objav popolnicového poľa v Diviakoch nad Nitricou. Gardista, 28. november 1940, roč. 2, č. 66, s. 5. Archeologický výskum tu v roku 1957 podnikla Z. Pivovarová (*Pivovarová 1959*). Aj v neskoršom období bolo pohrebisko čiastočne narušené, no viaceré nálezy z jednotlivých hrobov sa podarilo zachrániť (*Šubajiková-Pivovarová 1961*; *Ruttkey 1965*, 192–193). Veľkoplošný záchranný výskum tu v polovici 70. rokov podnikol L. Veliačik (*Veliačik 1975*, 110–112; *1976*, 210–213; *1991*).

98 Menšiu sondáž uskutočnil V. Budaváry v blízkosti miesta, kde boli predtým údajne nájdené 3 kostrové hroby (*Bialeková 1992a*, 105).

99 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 282/1940, škat. č. 21.

100 Názov polohy sa udáva aj ako Bükkös alebo Mŕtvy vrch. Nachádza sa medzi obcami Diviaky nad Nitricou a Ješkovou Vsou nad Nitricou, na západnej strane cesty medzi oboma obcami.

101 D. Bialeková uvažuje v prípade umelého násypu v polohe Bukovec o mohyle z 9. – 10. storočia (*Bialeková 1992b*, 105).

102 V neskorších prácach sa uvádza v tvare Šmatlák (*Bialeková 1992c*, 106).

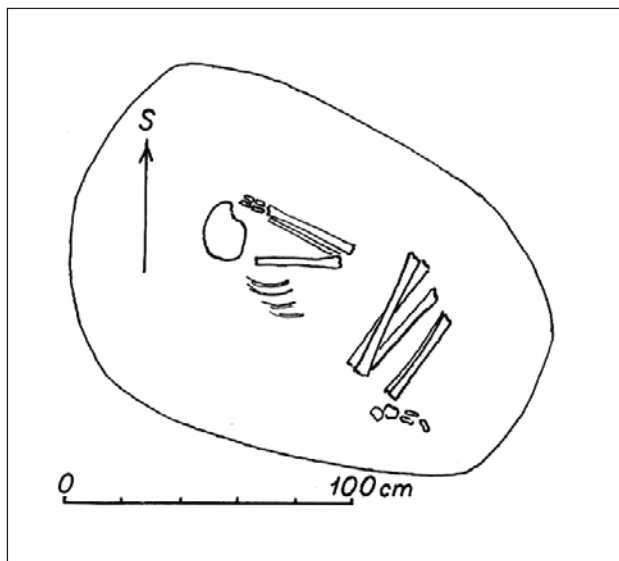
103 Amatérske výkopy sa na spomínanom kopci realizovali už pred 1. svetovou vojnou, kedy tu bol údajne objavený detský hrob a ďalšie sprievodné nálezy (*Bialeková 1992c*, 106). V súčasnosti sa „kopec“ považuje za zvyšok stredovekého hrádku stotožneného s tzv. Tristanovou vežou. Jej majiteľmi mali byť na prelome 13. – 14. storočia synovia Tristana z rodu Diviackovcov (*Marek 2010*, 17; *Hrubý 2014*, 45).

104 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 265/1940, škat. č. 21.

105 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 313/1940, škat. č. 21.

106 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 313/1940, škat. č. 21.

Obr. 5. Hrob pod mohylou 1 v Šapinci (podľa *Budinský-Krička 1967*, obr. 17).

Fig. 5. Grave under the barrow No. 1 in Šapinec (after *Budinský-Krička 1967*, obr. 17).

V. Budaváry opäť vrátil ešte 2. decembra, kedy pokračoval vo výskume mohýl VII a VIII v Kožanoch. Prvá z mohýl, nachádzajúca sa pod polohou „Lazy“, bola porušená cestou medzi Kožanmi a Šapincem. V mohylovom násype, ktorý dosahoval priemer až 12 m, boli objavené stopy po ohni, niekoľko kamenných nástrojov a zvyšky kalcinovaných kostí (*Budinský-Krička 1967*, 284–285).¹⁰⁷ Nálezová situácia v mohyle VIII bola veľmi podobná. Pozornosť pútala najmä kamenná sekerka z rádiolaritu (*Budinský-Krička 1967*, 285–286). Počas výskumu týchto mohýl stihol V. Budaváry opäť overiť prítomnosť aj ďalších mohylových útvarov, na ktoré ho v katastri obce Okruhlé (okr. Svidník) upozornil Andrej Škvarek. Na južnom svahu vrchu Stavenec sa mu naozaj podarilo objaviť štyri mohyly s priemerom od 9 do 14 m.¹¹⁰ Ich výskum plánoval zaradiť do programu ústavu na rok 1941.¹¹¹ O ďalších troch zoskupeniach mohýl na hrebeňoch vrchov Stavenec a Krivarské pri Giraltovciach informoval V. Budaváryho učiteľ K. Sereďay. Prvú skupinu tvorilo šesť mohýl, v ďalších dvoch bolo objavených po sedem mohýl. Sám V. Budaváry zistil existenciu ďalších mohýl aj v Šapinci a Štefurove (okr. Svidník) (*Budinský-Krička 1967*, 289).¹¹² Vyše týždňový výskum mohýl VII a VIII v Kožanoch bol definitívne ukončený 10. decembra.¹¹³

Zvyšok decembra strávil V. Budaváry v ústave v Turčianskom Sv. Martine. Pravdepodobne ešte spracovával výsledky svojho výskumu v Kožanoch, ktorý sa skončil len pred pár dňami.¹¹⁴ Neustála pracovná vyt'áženosť riaditeľa ústavu ako i dochádzanie medzi Bratislavou a Turčianskym Sv. Martinom kvôli výučbe počas akademického roka neumožňovala samotnému V. Budavárymu naplno zabezpečovať riadny chod ním vedenej inštitúcie. Pomocnú ruku mu však ochotne poskytoval personál Slovenského národného múzea. Oľga Kováčiková prepisovala na stroji úradné

cinované kosti. Terénne práce na mohyle trvali v tomto prípade až päť dní (11. – 15. november).¹⁰⁷ Nasledujúci deň bol venovaný úprave terénu do pôvodného stavu – V. Budaváry sa totiž musel pripraviť na odchod do Bratislavy, kde musel pokračovať s vedením prednášok a seminárov na univerzite. Rovnako ako v lete, aj teraz podnikal riaditeľ ústavu menšie výskumné „exkurzie“ po okolí. V priebehu výskumu v Šapinci sa mu takýmto spôsobom podarilo vďaka upozorneniu Jozefa Zicha identifikovať v neďalekej obci Marhaň (okr. Bardejov) 13 dovtedy neznámych mohýl. Ležali na horskom hrebeni medzi kótami 307 a 304 a tak ako mnohé predchádzajúce mohyly, aj tieto boli poškodené zákopmi z 1. svetovej vojny.¹⁰⁸

4. Zima – čas na odpočinok?

Mohlo by sa zdať, že uzatvorením výskumu v Šapinci sa terénne aktivity ústavu na tento rok skončili. Nebolo tomu však tak. Na východné Slovensko sa

107 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 336/1940, škat. č. 21.

108 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 312/1940, škat. č. 21.

109 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 359/1940, škat. č. 21.

110 V liste Ministerstvu školstva a národnej osvety sú uvedené štyri mohyly (prvá mohyla s priemerom 14 m a výškou 180 cm, druhá mohyla s priemerom 12 m a výškou 150 cm, tretia mohyla s priemerom 9 m a výškou 100 cm a štvrtá mohyla s priemerom 13 m a výškou 150 cm). V štúdiu z roku 1967 však V. Budinský-Krička uvádza len 2 z nich (*Budinský-Krička 1945-46*, 289).

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 358/1940, škat. č. 21.

111 Svedčí o tom list adresovaný Notárskemu úradu v Okruhlom, v ktorom V. Budaváry zisťoval vlastníkov parciel, na ktorých sa mohyly nachádzali. Výskum týchto mohýl sa však nikdy neuskutočnil.

Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 399/1940, škat. č. 21.

112 Na mohyly na pomedzí katastrov Šapinca a Štefurova upozornil V. Budaváryho Juraj Ivanka (*Budinský-Krička 1945-46*, 266).

113 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 359/1940, škat. č. 21.

114 10. decembra 1940.

koncepty, Ján Feja expedoval a donášal poštu, Peter Mendel pomáhal pri konzervovaní, rekonštruovaní a fotografovaní nálezov, Anna Juríková sa starala o úradnú miestnosť ústavu a Ján Buocík bol nápomocný pri balení a vybalovaní nálezov a pri iných technických činnostiach. Pre všetkých preto V. Budaváry žiadal MŠANO o udelenie mimoriadnej odmeny 100 Ks.¹¹⁵ Ministerstvo napokon jeho žiadosti vyhovel.¹¹⁶

Tesne pred koncom roka prišla do ústavu pozoruhodná zásielka od Stavebnej správy v Kapušanoch (okr. Prešov). V. Budaváry už túto lokalitu dobre poznal – navštívil ju 6. novembra 1939, kedy tu boli rozrušené viaceré hroby, ktoré obsahovali okrem ľudských kostí aj keramiku, zlomok skleneného pohára a doštičku z kosteného hrebeňa (*Budinský-Krička 1957*, 356). Aj teraz preto mohol očakávať, že zásielka bude obsahovať pomerne atraktívne nálezy. Napokon obsahovala jednu hlinenú „amforku“, ľudské kosti a dva sprievodné negatívy.¹¹⁷ Keramická nádoba ako i ľudské kosti boli naozaj objavené v hrobách porušených počas stavby železničnej trate medzi Prešovom a Strážskym. Stavebná správa, tušiac, že ide o archeologické pamiatky, ich poslala Štátnemu archeologickému ústavu. Riaditeľ ústavu zaradil hroby na základe keramiky do „staršieho obdobia rímskych provincií“ a prisúdil ich sarmatským Jazygom.¹¹⁸ Dôležitosť tohto nálezu bola o to väčšia, že podobné hroby zo Slovenska dovtedy neboli známe. V. Budaváry v dôsledku toho upozornil stavebnú správu, že v hrobách sa môžu objaviť aj vzácnejšie artefakty – mince, bronzové, železné či sklenené predmety. Zároveň dodal, že v prípade nálezu ďalších hrobov „stojí prednosta Štátneho archeologického ústavu (Vám) hneď k dispozícii“.

6. Záver

Rok 1940 mohol V. Budaváry z vedeckého hľadiska hodnotiť ako veľmi prínosný. Okrem toho, že sa mu vďaka oznamovateľom podarilo získať pre Slovenské národné múzeum viaceré historicky cenné predmety (spona z Krivoklátu), objavil na východnom Slovensku pre odbornú obec dovtedy neznáme mohylové pohrebiská z konca eneolitu. Počas letných mesiacov sa naplno venoval ich výskumu a počas menších prieskumov po okolí objavil ďalšie skupiny mohylových násypov. Pomerne úspešný rok bol zakončený nálezom hrobu zo staršej doby rímskej z Kapušian. Napriek tomu sa ani pri najväčšej opatrnosti nedá povedať, že by počiatkové problémy, v ktorých sa ústav nachádzal krátko po svojom založení, v roku 1940 pominuli. Z materiálneho hľadiska musel ústav neustále bojovať s nedostatočným financovaním od štátu. Práve tento problém s veľkou pravdepodobnosťou stál za brzdením terénnych aktivít ústavu v celom prvom polroku. Finančné ťažkosti sa dokonca podpísali na predčasnom prerušení výskumu mohýl v Kožanoch. Neutešenú situáciu sanovali dobrovoľní prispievatelia, mimoriadne príspevky od ministerstva či dokonca sám V. Budaváry poskytnutím osobnej pôžičky pre ústav. Všetko toto názorne ukazuje, že ústav v druhom roku svojej existencie ešte nebol vyhovujúco finančne (a ani personálne) zabezpečený. Personálne nedostatočne saturovaná inštitúcia si musela vypomáhať prácou zamestnancov Slovenského národného múzea. Pomocné ruky boli potrebné na mnohých miestach – pri reštaurovaní, konzervovaní, fotografovaní, písaní listov, upratovaní... Ochotným zamestnancom múzea sa riaditeľ ústavu nezabudol odvdáčiť – na konci roka im navrhol udelenie mimoriadnej odmeny. Koncom roka 1940 nič nenasvedčovalo tomu, že by nasledujúci rok mal byť iný. Do roku 1941 teda V. Budaváry vstupoval s obavami o ďalšie finančné zabezpečenie ústavu, no pravdepodobne s o nič nezmenšeným elánom aj naďalej odkrývať minulosť Slovenska. Boj o potvrdenie „životaschopnosti“ ústavu teda pokračoval ďalej.

Poznámka: Táto štúdia bola podporená z prostriedkov grantového projektu VEGA č. 1/0100/19.

115 Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 374/1940, škat. č. 55.

116 Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.

117 V štúdiu z roku 1957 V. Budinský-Krička konštatoval, že v roku 1940 bol okrem ľudských kostí a hlinenej nádoby z lokality získaný aj sklenený pohár. V zásielke sa však nenachádzal (*Budinský-Krička 1957*, 356, obr. 1: 3).

118 Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 394/1940, škat. č. 55.

Bibliografia

- Bátora, J. 2018:* Slovensko v staršej dobe bronzovej. Bratislava.
- Bialeková, D. 1992a:* Diviacka Nová Ves. In: Bialeková, D. a kol. (eds.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. storočia. II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra, 104–105.
- Bialeková, D. 1992b:* Diviaky nad Nitricou. In: Bialeková, D. a kol. (eds.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. storočia. II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra, 105.
- Bialeková, D. 1992c:* Diviaky nad Nitricou, časť Ješkova Ves nad Nitricou. In: Bialeková, D. a kol. (eds.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až 13. storočia. II. zväzok. Stredoslovenský kraj. Nitra, 106.
- Budaváry, V. 1940:* Hrob lovca z konca mladšej doby kamennej z Veselého (okr. Piešťany) v Slovenskom národnom múzeu. Časopis MSS 31, 1940, 79–80.
- Budaváry, V. 1942:* Výtvarný prejav slovenského praveku. Martin.
- Budinský-Krička, V. 1945-46:* Zpráva o terénnych výskumoch Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939–1945. Historica Slovaca III–IV, 260–267.
- Budinský-Krička, V. 1957:* Hroby z doby rímskej a sťahovania národov v Kapušanoch (okr. Prešov). Slovenská archeológia 5-2, 356–362.
- Budinský-Krička, V. 1962:* Príspevok k štúdiu popolnicových polí nad Hornou Nitrou. Študijné zvesti AÚ SAV 9, 123–130.
- Budinský-Krička, V. 1965:* Gräberfeld der späten Schnurkeramischen Kultur in Veselé. Slovenská archeológia 13-1, 51–106.
- Budinský-Krička, V. 1967:* Východoslovenské mohyly. Slovenská archeológia 15-2, 1967, 277–388.
- Budinský-Krička, V. 1993:* Moja účasť na archeologickom výskume na Slovensku a v Čechách v rokoch 1929–1989. Študijné zvesti AÚ SAV 29, 281–333.
- Černušková, M. 2018:* Krivoklát. Bílé Biele Karpaty. Časopis moravsko-slovenského pomezí 2, 24.
- Dvořák, P. 2004:* Stopy dávnej minulosti 1. Slovensko v praveku. Budmerice.
- Filip, J. 1948:* Pravěké Československo. Úvod do studia dějin pravěku. Praha.
- Furmánek, V. 1986:* Kyjatice – eponymní lokalita archeologické kultury. Slovenská archeológia 34-2, 319–330.
- Furmánek, V. – Veliačik, L. 1980:* Doba bronzová. Slovenská archeológia 28-1, 159–179.
- Furmánek, V. – Veliačik, L. – Vladár, J. 1991:* Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava.
- Hornák, M. 2016:* Sídliškové stratégie ľudu lužickej kultúry na strednom Považí (Appendix). In: Benediková, L. – Katkinová, J. – Budinský-Krička, V. (eds.): Ilava, poloha Porubská dolina. Pohrebisko lužickej kultúry na strednom Považí. Nitra, 454–506.

- Hruboš, A. 2010:* 5. poľná rota Hlinkovej gardy. Ružomberok.
- Hrubý, T. 2014:* Zaniknuté stredoveké osady na hornom Ponitří. In: Tokárová, Z. – Pekár, M. (eds.): Človek, spoločnosť, doba. Stretnutie mladých historikov III. Košice, 39–48.
- Kudláček, J. 1953:* Praveké nálezy z Andača. Slovenská archeológia 1, 199–210.
- Marček, M. 2010:* Fontes rerum Slovacarum II. Archivum Familiae Motešický. Stredoveké listiny z archívu rodiny Motešický. Trnava.
- Neumann, M. 2019:* Rok 1939 v slovenskej archeológii. *Musaica archaeologica* 4-2, 7–26.
- Neumann, M. 2020:* Vojtech Budinský-Krička a činnosť Štátneho archeologického ústavu v rokoch 1939–1948. In: Neumann, M. – Mellnerová Šuteková, J. (eds.): Dejiny archeológie. Archeológia v Československu v rokoch 1918–1948. Bratislava, v tlači.
- Pivovarová, Z. 1959:* Žiarové pohrebisko v Diviakoch. Slovenská archeológia 7-2, 317–327.
- Pivovarová, Z. 1965a:* K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku. Slovenská archeológia 13-1, 107–162.
- Pivovarová, Z. 1965b:* Výskum v Mikušovciach v rokoch 1961–1963. Archeologické rozhledy 17, 482–487.
- Prehľad prác 1941:* Prehľad prác v Slovenskom národnom múzeu (1940). Časopis MSS 32, 50–58.
- Ruttkay, A. 1965:* Nové nálezy z horného Ponitria. Študijné zvesti AÚ SAV 15, 189–214.
- Ruttkay, M. 2007:* Záchraný archeologický výskum v Nitre na Svätoplukovom námestí. In: Březinová, G. – Samuel, M. a kol. (eds.): „Tak čo, našli ste niečo?“ Svedectvo archeológie o minulosti Mostnej ulice v Nitre. Nitra, 131–144.
- Ruttkay, M. 2018:* Hrobové nálezy z Nitry – Svätoplukovho námestia. In: Batora, J. – Kujovský, R. – Ruttkay, M. – Vladár, J. (eds.): Anton Točík. Legenda slovenskej archeológie. Nitra, 145–160.
- Sklenář, K. 2005:* Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů. Praha.
- Šubajíková-Pivovarová, Z. 1961:* Ďalšie nálezy z lužického pohrebiska v Diviakoch nad Nitricou. Študijné zvesti AÚ SAV 6, 1961, 237–240.
- Veliáčik, L. 1975:* Pohrebisko lužickej kultúry v Diviakoch nad Nitricou. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1974, 110–112.
- Veliáčik, L. 1976:* Výskum pohrebiska lužickej kultúry v Diviakoch nad Nitricou. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975, 1976, 210–213.
- Veliáčik, L. 1991:* Beitrag des Gräberfeldes in Diviaky nad Nitricou zur Chronologie der Denkmäler Lausitzer Kultur in der Slowakei. Slovenská archeológia 39, 143–214.
- Vojáček, L. – Kolářík, J. – Gábriš, T. 2011:* Československé právní dějiny (1918–1992). Text a prameny. Bratislava.

Periodická tlač

- Cenné archeologické vykopávky na východnom Slovensku. *Slovák*, 27. júl 1940, roč. 22, č. 176, 3.
- Lanská práca Slovenského národného múzea (Z činnosti jednotlivých odborov). *Slovák*, 8. máj 1940, roč. 22, č. 107, 7.
- Nález vzácnjej bronzovej spony v Krivokláte pri Púchove. *Slovák*, 21. august 1940, roč. 22, č. 198, 8.
- Našli hrob básnika Janka Kráľa. *Slovák*, 16. október 1940, roč. 22, č. 246, 7.
- Objavili päť tisíc rokov staré pohrebište. *Slovák*, 12. júl 1940, roč. 22, č. 162, 7.
- Objav popolnicového poľa v Diviakoch nad Nitricou. *Gardista*, 28. november 1940, roč. 2, č. 66, 5.
- Prevezenie pozostatkov Janka Kráľa. *Slovák*, 3. november 1940, roč. 22, č. 261, 10.
- Prevezenie pozostatkov Janka Kráľa zo Zlatých Moraviec do martinského národného cintorína. *Slovák*, 5. november 1940, roč. 22, č. 262, 2.
- Pri Andači našli starobylé pohrebište. *Slovák*, 23. október 1940, roč. 22, č. 252, 4.
- Pri Piešťanoch objavili rozsiahle pohrebište z doby bronzovej. *Slovák*, 21. september 1940, roč. 22, č. 225, 2.
- Rekonštrukčné práce na železničnej trati Zbehy–Leopoldov. *Slovák*, 12. september 1940, roč. 22, č. 217, 5.
- Staroslovenské pohrebište pri Nitre. *Slovák*, 26. október 1940, roč. 22, č. 255, 4.
- Stručný prierez históriou obce. *Diviacke noviny*, júl 2010, č. 2, 4.
- Telesné pozostatky Janka Kráľa prevezú do Turčianskeho Sv. Martina. *Slovák*, 30. október 1940, roč. 22, č. 258, 2.
- Telesné pozostatky Janka Kráľa prevezú na cintorín do Turčianskeho Sv. Martina. *Slovák*, 22. október 1940, roč. 22, č. 251, 3.
- V Nitre našli veľké pohrebište. *Slovák*, 9. október 1940, roč. 22, č. 240, 4.
- V Nitre upravujú Tisovo námestie. *Slovák*, 29. máj 1940, roč. 22, č. 124, 6.
- Vyššie 6000 robotníkov na stavbe novej železnice Strážske – Vranov – Prešov. *Slovák*, 26. jún 1940, roč. 22, č. 149, 4.
- Zaujímavé nálezy v Nitre. *Slovák*, 5. jún 1940, roč. 22, č. 130, 6.
- Z minulých dní. *Nový svet*, 9. november 1940, roč. 15, č. 45, 2.

Archívne pramene

- Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 152/1940, škat. č. 81.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 175/1940, škat. č. 81.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 225/1940, škat. č. 81.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 302/1940, škat. č. 81.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 460, č. j. 334/1940, škat. č. 81.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systematizácia, zn. B X, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 6/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 7/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 8/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 9/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 46/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 54/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 91/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 156/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 374/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Spolupráca s inštitúciami, zn. B VII, inv. č. 269, č. j. 394/1940, škat. č. 55.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 66/1940, škat. č. 21.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 95/1940, škat. č. 21.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 110/1940, škat. č. 21.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 124/1940, škat. č. 21.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 126/1940, škat. č. 21.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 155/1940, škat. č. 21.
- Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 166/1940, škat. č. 21.

- Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 156/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 171/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 173/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 242/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 249/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 265/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 282/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 312/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 313/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 327/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 336/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 358/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 359/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 359/1940, škat. č. 21.
 Archív SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, inv. č. 200, č. j. 399/1940, škat. č. 21.

Internetové zdroje

<https://absolventi.uniba.sk/index.do> (citované dňa 21. apríla 2020)

Použité skratky

AÚ SAV – Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied

č. – číslo

č. j. – číslo jednotky

f. – fond

inv. – inventárny

Ks – koruna slovenská

MSS – Muzeálna slovenská spoločnosť

MŠANO – Ministerstvo školstva a národnej osvety

okr. – okres

roč. – ročník

SAV – Slovenská akadémia vied

sv. – svätý

škat. – škatuľa

Turč. – Turčiansky

zn. – značka

Summary

From the scientific point of view, year 1940 was for V. Budaváry as the head of State Archaeological Institute very fruitful. Beside the fact that he acquired few priceless finds for the collections of Slovak National Museum (e.g. brooch from Krivoklát), he discovered till then unknown late Neolithic burial mounds in the eastern Slovakia. During the summer he spent couple of weeks excavating these mounds (cadasters of Kožany and Kurima) and prospecting their wide neighbourhood (with great success – he found groups of mounds aligned on the ridges). Next months brought various small rescue excavations (Veselé, Nitra, Andač) which were ended by the find of the early Roman period grave in Kapušany. Nevertheless, initial problems of newly established institute were not gone. V. Budaváry had to struggle against insufficient state funding. This ongoing problem substantially hampered institute's activities in the first half year. These difficulties led to the abrupt interruption of excavation in Kožany. Sit-

uation was partially saved by voluntary contributors, extraordinary donation or even by the loan from V. Budaváry. All this clearly illustrates that after 1 year of existence the life of the Institute was no bed of roses. Personally unsaturated institution was forced to seek for help elsewhere. Great assistance provided especially employees of Slovak National Museum. V. Budaváry did not forget to repay for their help – he proposed for them special bounty which was approved without any reservations by the Ministry of Education. The end of year was not indicative of any changes in the future one. Thus the beginning of the next year was accompanied by concerns for provision of the Institute. Nevertheless, it did not diminish V. Budaváry's resolution to uncover Slovak prehistory.